

Autoreferat

1. **Imię i nazwisko:** Henryk Jaroszewicz
2. **Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej**
  - a) magister filologii polskiej, specjalizacja serbsko-chorwacka, dyplom otrzymany 7 września 1999, tytuł pracy: „Język serbsko-chorwacki, serbski, chorwacki, bośniacki” (pod kierunkiem prof. Władysława Lubasia), Uniwersytet Opolski, Wydział Filologiczny,
  - b) doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, tytuł nadany 13 XI 2003 r. na podstawie rozprawy „Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim” (pod kierunkiem prof. Władysława Lubasia, recenzenci: prof. Wiesław Boryś, prof. Stanisław Gajda), Uniwersytet Opolski, Wydział Filologiczny.
3. **Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych**
  - a) 1999–2004 asystent w: Katedra Sławistyki Uniwersytetu Opolskiego
  - b) 2001–2004 wykładowca i lektor języka polskiego w: Katedra Języka Polskiego i Literatury, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Zagrzebski (Katedra za poljski jezik i književnost, Odsjek za slavenske jezika, Sveučilište u Zagrebu)
  - c) 2004–2006 adiunkt w: Katedra Sławistyki, Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Opolski
  - d) 2006– adiunkt w: Zakład Serbistyki, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Wrocławski
4. **Wskazanie osiągnięcia naukowego wynikającego z art. 16 ust. 2 z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 ze zm.)**
  - a) **tytuł osiągnięcia naukowego:** Derywacja frazeologiczna w języku polskim i serbskim
  - b) **autor, tytuł publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa:** Henryk Jaroszewicz, „Derywacja frazeologiczna w języku polskim i serbskim”, 2016, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

c) omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania:

c1) Podstawowym celem jaki spełnić miała wskazana monografia było dopełnienie ogólnej wiedzy o metodach i środkach służących powiększaniu zasobu leksykalnego języka polskiego oraz serbskiego. Cel ten próbowano osiągnąć poprzez zintegrowanie w obrębie jednej płaszczyzny badawczej kompleksu zjawisk, które na potrzeby badań zostały opatrzone zbiorczą nazwą 'derywacja frazeologiczna'. Obok formalno-semantycznej klasyfikacji odmian i typów derywacji frazeologicznej podjęta została także próba przedstawienia spójnych założeń teoretycznych i stworzenia poprawnej metodologii badawczej, która pozwoliłaby na dokonanie wyczerpującej analizy wspomnianego kompleksu zjawisk językowych. Ostatecznie, wskazana monografia miała także za zadanie porównać ze sobą produktywność i zasięg występowania poszczególnych odmian i rodzajów derywacji frazeologicznej – tak w ujęciu komparatywnym, serbsko-polskim, jak i w obrębie każdego ze wspomnianych języków.

c2) We wskazanej monografii pod pojęciem derywacji frazeologicznej rozumiany był całokształt transformacji o charakterze derywacyjnym, które zachodzą pomiędzy frazeologizmami lub pomiędzy frazeologizmami i leksemami syntetycznymi. Częściowo w opozycji do stosowanych dotychczas w polskim językoznawstwie ustaleń terminologicznych (m.in. A.M. Lewickiego, D. Buttler, A. Pajdzińskiej), termin „derywacja frazeologiczna” nie był odnoszony jedynie do procesu fundacji nowych frazeologizmów na bazie form frazeologicznych już w języku istniejących, ale do każdej transformacji o charakterze derywacyjnym, w której frazeologizm pełnił rolę podstawy lub / i derywatu. Konsekwencją takiego ujęcia teoretycznego stało się włączenie w obręb derywacji frazeologicznej dwóch, formalnie zróżnicowanych typów transformacji derywacyjnych. Pierwszy z nich posiada charakter wewnątrzfrazeologiczny i może zostać określony mianem derywacji międzyfrazeologicznej. W jego przypadku jednostka frazeologiczna pełni funkcję zarówno derywatu jak i podstawy derywacyjnej (np.: BIĆ PIANĘ → BICIE PIANY, POĆI PUTEM MANJEG OTPORA → PUT MANJEG OTPORA). W obrębie drugiego typu derywacji frazeologicznej, proces fundacji odbywa się na styku frazeologii i leksyki syntetycznej. Ten typ derywacji frazeologicznej posiada dwie odmiany. W pierwszej z nich – określanej mianem derywacji odfrazeologicznej – w roli podstawy występuje frazeologizm, a w funkcji derywatu leksem syntetyczny (np. MAĆIĆ WODEŃ → maćiwoda; HLADNI RAT → hladnoratovski). W drugiej z odmian – nazywanej derywacją odleksemową – funkcję podstawy pełni leksem syntetyczny, a rolę derywatu frazeologizm (np. napašć → DOKONAĆ NAPADU; obećati → DATI OBEĆANJE).

Tak wyznaczone ramy stosowności pojęcia „derywacja frazeologiczna” spowodowały, że tematem wskazanej monografii stał się kompleks zjawisk o charakterze derywacyjnym, które stosunkowo rzadko znajdowały się w centrum uwagi badaczy zajmujących się metodami powiększania zasobu leksykalnego języka polskiego, czy też serbskiego. Wydaje się bowiem, że serbscy i polscy lingwiści koncentrowali swoją uwagę głównie na obszarze klasycznego słowotwórstwa, analizując przede wszystkim transformacje zachodzące pomiędzy leksemami syntetycznymi (np. dom → domek, kuća → kućica), bądź też pomiędzy grupami leksemów syntetycznych i pojedynczymi leksemami syntetycznymi

(np. 'płaskie dno' → płaskodenny; 'dve noge' → dvonožni). Choć w obrębie polskiej frazeologii zajmowano się wybranymi transformacjami, które klasyfikuje się we wskazanej monografii jako komponent derywacji frazeologicznej, zazwyczaj uznawano je za procesy mające drugorzędny wpływ na możliwości zwiększania liczby jednostek leksykonu języka polskiego. Wśród serbskich badaczy frazeologii większość zjawisk składających się na derywację frazeologiczną wywoływało natomiast marginalne zainteresowanie, sygnalizowane zazwyczaj na marginesie rozważań poświęconych innym zagadnieniom. We wskazanej monografii dokonuje się reinterpretacji roli jaką kompleks zjawisk określanych mianem derywacji frazeologicznej odgrywa w procesie tworzenia nowych jednostek leksykalnych. Derywacja frazeologiczna – w ujęciu proponowanym we wskazanej monografii – konstytuowana jest bowiem jako równorzędny i komplementarny wobec klasycznego słowotwórstwa zbiór metod i środków pozwalający na tworzenia nowych jednostek leksykonu. Co istotne, choć względnie rzadko można odnaleźć w jej obrębie procesy cechujące się podobną regularnością jak te, które składają się na derywację słowotwórczą, derywacja frazeologiczna bez wątpienia stanowi obszar zjawisk, które można analizować w podobny sposób jak transformacje przynależne do klasycznego słowotwórstwa.

c3) Punktem wyjścia dla wskazanej monografii było przyjęcie założenia, że na system leksykalny języka składają się dwa typy jednostek: leksemy (syntetyczne) oraz frazeologizmy. Zgodnie z poglądami części polskich oraz serbskich badaczy (m.in. Cz.Lachura, R.Bugarskiego), uznano że włączenie frazeologizmów w obręb leksyki uzasadnia funkcjonalna tożsamość leksemów (syntetycznych) oraz frazeologizmów. Frazeologizmy pełnić mogą bowiem w wypowiedzeniu funkcję poszczególnych części zdania: podmiotu (np. 'GŁOWA DOMU poszła już do pracy'; 'MAMINA MAZA krenula je kući'), orzeczenia (np. 'Janek ZBIJAŁ BĄKI przez cały dzień'; Jovan STAVLJAO je PRED SVRŠEN ČIN celu svoju porodicu'), dopełnienia (np. 'Michał zużył ŻELAZNĄ REZERWĘ'; 'Vladan mi je dao ČASNU REČ'), okolicznika (np. 'Tomek wyjechał do Australii NA WARIACKICH PAPIERACH'; 'Ljudi putuju vozom ZBIJENI KAO SARDINE) itd., można je ponadto przyporządkować do określonych klas części mowy: rzeczowników (np. ZIMNA WOJNA, BELA VRANA), czasowników (np. WBIĆ [KOMU] SZPILKĘ; DATI ZELENO SVETLO), przymiotników (np. RZUCAJĄCY NA KOLANA; PIJAN KAO ČUSKIJA), przysłówków (np. AŽ DRAZGI LEČA; IZ PETNIH ŽILA) itd.

Frazeologizm definiowany jest w monografii jako pełnoprawny element systemu leksykalnego, który cechuje się formalną złożonością i pełni funkcję elementu składowego wypowiedzi, w której jest odtwarzany. Wyodrębnieniu frazeologizmów spośród innych jednostek języka służą trzy kryteria: odtwarzalność, czyli funkcjonowanie jednostki jako gotowego elementu wypowiedzi, w której jest każdorazowo odtwarzany, reprodukowany, nie zaś tworzony ad hoc; formalna złożoność, czyli funkcjonowanie jednostki pod postacią przynajmniej dwóch wyrazów tekstowych; leksykalność, czyli pełnienie przez daną jednostkę funkcji składnika wypowiedzenia. Odtwarzalność jest cechą, która włącza frazeologizmy w obręb leksykonu, złożoność oddziela te jednostki od leksemów syntaktycznych, leksykalność zaś odgranicza frazeologizmy od wypowiedzeń i różnorodnego rodzaju mikrotekstów. Wiele innych właściwości, które przypisywane są w literaturze frazeologizmom uznaje się we

wskazanej monografii bądź za wtórne, choć obligatoryjne cechy, których występowanie jest prostą konsekwencją odtwarzalności, złożoności i leksykalności jednostki frazeologicznej (np. różnica pomiędzy znaczeniem globalnym i sumą znaczeń składników), bądź za fakultatywne cechy frazeologizmu (np. ekspresywność, metaforyczność, obrazowość), których występowanie w różnym stopniu cechuje poszczególne grupy frazeologizmów. Należy wskazać, że konsekwencją przyjętych w monografii kryteriów frazeologiczności było uznanie każdego leksemu analitycznego za frazeologizm.

Jedną z z konsekwencji uznania odtwarzalności, złożoności i leksykalności za jedyne kryteria wyodrębniania frazeologizmów było wyłącznie we wskazanej monografii poza obręb frazeologii przysłów, fraz, wywieszek i sloganów itd., które nie tyle są składnikiem wypowiedzenia co samodzielnymi wypowiedzeniami, względnie mikrotekstami. Z drugiej strony, skutek przyjęcia takich wyznaczników frazeologiczności, do obszaru frazeologii wprowadzone zostały – w wielu ujęciach teoretycznych wyłączane poza obręb frazeologii (m.in. przez A. Nowakowską, S. Bąbę) – terminy złożone, multiwerbizmy (orzeczenia peryfrastyczne), klisze językowe, formuły etykietalne, określenia geopolityczne itd. Niestawianie wymogu, aby każdy z członów frazeologizmu był wyrazem autosemantycznym, pozwoliło natomiast na włączenie w obręb jednostek frazeologicznych – częściowo wbrew tradycyjnym ujęciom spotykanym w serbsko-chorwackich pracach (m.in. J. Matešicia) – form przyjmujących postać wyrażen przyimkowych (np. BEZ CEREGIELI, ISPOD ŽITA).

We wskazanej pracy, stosując jako kryterium klasyfikacji stopień przesunięcia semantycznego jednostki, stosuje się dwudzielny podział frazeologizmów – do pierwszej kategorii zaliczane są idiomy, a więc jednostki w przypadku których znaczenie globalne całkowicie odbiega od sumy znaczeń składników jednostki frazeologicznej, do drugiej zaś kategorii frazemy, czyli jednostki o częściowej zbieżności znaczenia globalnego i sumy znaczeń cząstkowych frazeologizmu. Rezygnuje się z trójdzielnego podziału na idiomy, frazemy i zestawienia, który utrwalił się w polskiej tradycji frazeologicznej dzięki pracom A.M. Lewickiego. Wydaje się bowiem, że różnice semantyczne pomiędzy licznymi rodzajami „frazemów” i „zestawień” są na tyle trudne do ustalenia, że korzystniejsze jest posługiwanie się klasyfikacją dwudzielną, która stawia wyraźną cezurę pomiędzy jednostkami o częściowym oraz o całkowitym przesunięciu semantycznym. Wyodrębnienie pośród frazeologizmów dwóch klas jednostek różniących się stopniem semantycznego przesunięcia, przywołuje rozwiązania stosowane przez S. Skorupkę („związki stałe” i „związki łączliwe”) oraz współgra z propozycjami wysuwanymi przez badaczy serbskich i chorwackich – D.Mršević-Radović („frazelogizmy globalne” i „frazelogizmy komponentowe”) oraz A.Menac („frazelogizmy w węższym rozumieniu” i „frazelogizmy w szerszym rozumieniu”).

W monografii, w oparciu o część polskich ujęć teoretycznych (Cz. Kosyl), przyjmuje się dość szerokie rozumienie pojęcia „derywacja” uznając ją za powtarzalną relację pochodności, która posiada określony wykładnik i zachodzi pomiędzy dwoma elementami językowymi, z których jeden pełni funkcję podstawy drugi zaś jest wobec niego elementem pochodnym. W zakres technik derywacyjnych, również zgodnie z częścią wcześniejszych

ujęć teoretycznych (m.in. A.Nagórko, S. Rosponda), włącza się nie tylko metody afiksacyjne ale także kompozycję, zmianę paradygmatu, uniwerbizację itd. Biorąc pod uwagę przyjętą definicję frazeologizmu oraz fakt leksemowo-frazeologicznej dwuklasowości leksykonu, za wchodzącą w obręb derywacji frazeologicznej uznaje się każdą powtarzalną, synchroniczną relacji pochodności, która posiada formalny wykładnik (afiksalny, paradygmatyczny, partytywno-tematowy, leksykalny) i zachodzi pomiędzy dwiema jednostkami należącymi do systemu słownikowego, przy czym przynajmniej jedna z tych jednostek jest frazeologizmem (idiomem lub frazemem).

Podczas pracy nad wskazaną monografią konieczne stało się oddzielenie derywacji frazeologicznej od innych, bliskich jej formalnie transformacji, które zachodzą pomiędzy leksemami syntetycznymi i różnego rodzaju wielowyrazowcami. Za sprawą faktu, że procesy derywacji frazeologicznej zachodzą w obrębie frazeologizmów lub na styku frazeologii i leksyki syntetycznej, cechują się względną regularnością i powtarzalnością oraz występowaniem formalnych wykładników procesu fundacji nowych form, poza obręb derywacji frazeologicznej wyłączono – opisane i scharakteryzowane szerzej we wskazanej monografii – procesy frazeologizacji strukturalnej (np. TELEFONY SIĘ URYWAJĄ; VETAR KAPOM TERATI), frazeologizacji semantycznej (np. ZNAĆ SWOJE MIEJSCE W SZEREGU; UZETI [ŠTO] U SWOJE RUKI), neosemantyzacji frazeologicznej (np. SKOK NA KASĘ; LANČANA REAKCIJA), frazeologizacji uzualnej (np. RÓBTA CO CHCETA; BOŽE MILI KUD SAM ZAŠO), polisemantyzacji od frazeologicznej (np. noga < GLUPI JAK STOŁOWA NOGA; zakuvati < ZAKUVATI [KOME] KAŠU) oraz desemantyzacji frazeologicznej (MIEĆ KRESKI > ‘mieć kreski’). Analiza wymienionych procesów jednoznacznie wskazała, że w grę wchodzi zjawiska o znikomej regularności i powtarzalności, transformacje pozbawione formalnych wykładników potencjalnej relacji pochodności, bądź też procesy zachodzące w obrębie jednostek nie będących składnikami leksykonu.

Analiza zjawisk derywacyjnych, które dotyczą frazeologizmów wymusiła konieczność wskazania granicy rozdzielającej obszar wariacji frazeologicznej od obszaru bliskoznaczności (synonimii) frazeologicznej. We wskazanej monografii, w oparciu o utrwalone w literaturze pojęcie wariantów językowych („elementy językowe [...] identyczne pod względem funkcjonalnym, chociaż różniące się formalnie, [...] realizacje jednej i tej samej jednostki językowej” – *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Warszawa 1993) poza obręb wariacji wyłączono szeregi frazeologizmów różniące się składem leksykalnym. Nierelevantne było przy tym, czy dyferencjacja dotyczy leksemów rozbieżnordzennych (np. TROSKA oraz ZMARTWIENIE w: UPADAĆ POD CIĘŻAREM TROSK ↔ UPADAĆ POD CIĘŻAREM ZMARTWIENI; ŠIBA oraz PRUT w: TRESTI SE KAO ŠIBA NA VODI ↔ TRESTI SE KAO PRUT NA VODI), czy też leksemów współrdzennych (np. SŁOWO oraz SŁÓWKO w: NIE PISNAĆ SŁOWA → NIE PISNAĆ SŁÓWKA; BUBA oraz BUBICA w: IMATI BUBE U GLAVI → IMATI BUBICE U GLAVI). Pary frazeologizmów różniących się składem leksykalnym traktuje się jako samodzielne i odrębne jednostki frazeologiczne – bliskoznaczne sobie formy, które może łączyć ze sobą związek o charakterze derywacyjnym. Pojęcie wariacji frazeologicznej ograniczono zaś jedynie do takich par jednostek frazeologicznych, które różnią się ortograficzną, fonetyczno-fonologiczną lub morfologiczną formą jednego ze swoich

leksykalnych składników (np. PRYZSTĄPIĆ DO STOŁU PAŃSKIEGO / PRYZSTĄPIĆ DO STOŁU PAŃSKIEGO; PO PTAKACH / PO PTOKACH, DUVATI U ISTU TIKVU / DUHATI U ISTU TIKVU; BOGU DUCHA WINIEN / BOGU DUCHA WINNY, LINIJA MANJEG OTPORA / LINIJA NAJMANJEG OTPORA), bądź też cechują się odmienną, globalną formą syntaktyczną (np. CHUCHAĆ I DMUCHAĆ / DMUCHAĆ I CHUCHAĆ; BOSOTINJA I GOLOTINJA / GOLOTINJA I BOSOTINJA). Pary zdyferencjonowane w ten sposób uznawane są za wariantowe realizacji jednej jednostki frazeologicznej, a tym samym za formy niepowiązane stosunkiem derywacyjnym. Traktowanie bliskoznacznych frazeologizmów o odmiennym składzie leksykalnym w kategoriach samodzielnych jednostek nie zaś wariantów pozostaje rzecz jasna w sprzeczności z licznymi ujęciami teoretycznymi polskich i serbskich badaczy (m.in. W. Wysoczańskiego, D. Mršević-Radović), przeciwstawia się też – najprawdopodobniej wskutek niskiego poziomu ekonomii opisu naukowego – praktyce spotykanej w większości słowników frazeologicznych, gdzie w obrębie jednego hasła zazwyczaj gromadzi się kilka, a nawet kilkanaście różnych frazeologizmów (np. „praviti (načiniti / činiti, graditi) od muve (buve) slona (medveda, konja, vola)” w: Đ. Otašević, *Mali srpski frazeološki rečnik*, Beograd 2007; „wtrącać, wtrącić, wsadzać, wtykać, wścibiać swoje trzy grosze” w: S. Bąba i inni, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1995). Jeżeli jednak przyjąć za wiążącą, wspomnianą wcześniej definicję wariantu językowego, trudno uznać pary frazeologizmów różniące się składem leksykalnym, a w konsekwencji przynajmniej nacechowaniem stylistycznym, typem obrazowości, stopniem natężenia denotowanej cechy itd. za „realizacje jednej i tej samej jednostki językowej”. Pomędzy frazeologizmami typu: MIEĆ BRUDNE RĘCE ↔ MIEĆ NIECZYSTY RĘCE; PROLITI NEDUŽNU KRV ↔ PROLITI NEVINU KRV wydaje się bowiem istnieć analogiczna relacja semantyczna, jak pomiędzy leksemami ‘brudny’ : ‘nieczysty’; ‘nedužan’ : ‘nevin’, które traktowane są powszechnie nie jako warianty jednego leksemu, ale samodzielne leksemy pozostające ze sobą w związku synonimii.

c4) Konsekwencją interpretowania transformacji typu BACITI SJEME MRŽNJE → BACITI SJEME RAZDORA, DATI ZELENO SVETLO → ZELENO SVETLO, MÓWIĆ OD RZECZY → MÓWIENIE OD RZECZY, MAĆIĆ WODEŃ → maćiwoda, moliti → PODNETI MOLBU w kategoriach zjawisk o charakterze derywacyjnym stała się próba przeniesienia do obszaru derywacji frazeologicznej aparatu pojęciowego i metodologii używanej w obrębie słowotwórstwa. Próba tej metodologiczno-pojęciowej transpozycji jawiła się jako pożądana także w świetle ekonomii opisu naukowego oraz postrzegania derywacji frazeologicznej jako mechanizmu „leksemotwórczego”, który dopełnia możliwości klasycznego słowotwórstwa i wraz z nim oferuje kompletną gamę narzędzi i środków umożliwiających poszerzenie leksykonu języka w sposób względnie seryjny, powtarzalny i kategorialny.

We wskazanej monografii do obszaru derywacji frazeologicznej wprowadzono m.in. takie pojęcia jak: motywacja, podstawa, derywat, temat oraz formant. Ustalono, że w procesach składających się na derywację frazeologiczną tak w roli podstawy, jak i derywatu wystąpić mogą zarówno frazeologizmy jak i leksemy syntetyczne. Repartycja tych jednostek w szeregach derywacyjnych uzależniona jest od rodzaju derywacji frazeologicznej. W obrębie derywacji międzyfrazeologicznej i odfrazeologicznej w roli podstawy wystąpić mogą wyłącznie frazeologizmy, podczas gdy w przypadku derywacji odleksemowej jednostką

motywującą stać się może jedynie leksem syntetyczny. Funkcję derywatu w obrębie derywacji międzyfrazologicznej i odleksemowej pełnią natomiast wyłącznie frazeologizmy, w przypadku zaś derywacji odfrazologicznej tylko leksem syntetyczny – złożenia lub uniwerbizmy.

Pomiędzy podstawą a derywatem każdego szeregu derywacyjnego, który wchodzi w obręb derywacji frazeologicznej wskazać można istnienie związku formalno-znaczeniowego. Ustalenie właściwości tego związku pozwala na wskazanie pochodności jednego z elementów szeregu, a tym samym umożliwia wyznaczenie kierunku motywacji. W poszczególnych szeregach wchodzących w obszar derywacji frazeologicznej wyznaczyć można rzecz jasną temat oraz formant. Zgodnie z metodologią przyjętą w klasycznym słowotwórstwie, pod pierwszym z terminów rozumie się wspólny element derywatu i podstawy (np. *PUŚCIĆ WODZE WYOBRAŹNI* → *PUŚCIĆ WODZE FANTAZJI*; *PLIVATI U IZOBILJU* → *ZA-PLIVATI U IZOBILJU*), pod drugim zaś kompleks elementów, które różnicują derywat i podstawę np. (*GORZKA PIGUŁKA* → *GORZKA PIGUŁKA DO PRZELKNIĘCIA*; *HLADMI RAT* → *hladn-o-rat-ovski*). Stosując kryterium formalne, w procesach derywacji frazeologicznej wyróżnia się formanty proste: afiksalne (sufiksalne [np. *CHWYTAĆ ZA SŁOWA* → *CHWYTAĆ ZA SŁÓW-KA*], prefiksalne [np. *LOMITI KIČMU* → *S-LOMITI KIČMU*], interfiksalne [np. *MOCZYĆ MORDE* → *mocz-y-morda*]), paradygmatyczne (np. *NADUVATI SE KAO ŽABA* → *NAD-U-TI SE KAO ŽABA*), partytywno-tematowe (np. *RZUCAĆ MIĘSEM* → *RZUCAĆ MIĘ-CH-EM*), leksemowe (np. *KUPOVATI MAČKA U VREĆI* → *KUPOVATI MAČKA U MEHU*) oraz liczne odmiany formantów złożonych: dwuafiksalne (np. *ZACHOWAĆ SIĘ JAK SZTUBAK* → *SZTUBA-[C]-KIE ZACHOW-ANIE*), afiksально-paradygmatyczny (np. *DERATI KLUPU* → *klup-o-der-[Ø]*), afiksально-leksemowy (np. *BYĆ POD PANTOFLEM* → *[Ø] pantofl-arz*), paradygmatyczno-leksemowy (np. *BITI ŽICU* → *[Ø] žic-ari-ti*) itd. Biorąc pod uwagę cechy semantyczne wnoszone przez formanty, w obrębie derywacji frazeologicznej wskazano istnienie formantu transpozycyjnego (np. *RZUCIĆ SŁOWA NA WIATR* → *SŁOWA RZUC-ON-E NA WIATR*; *ĆUTATI KAO GROB* → *GROB-NO ĆUT-ANJE*), mutacyjnego (np. *ROZDAWAĆ UKŁONY* → *ROZDAWAĆ CIOSY*; *VELIKA ZVJERKA* → *MALA ZVJERKA*), modyfikacyjnego (np. *STARE GRZECHY* → *STARE GRZESZ-KI*; *BUVLJA PIJACA* → *[Ø] buvlj-ak*), oraz tautologicznego (np. *ŚWIĘCIĆ TRYUMFY* ↔ *ŚWIĘCIĆ SUKCESY*; *smetati* → *PRAVITI SMET-NJE*).

Zastosowanie aparatu pojęciowego wypracowanego w obrębie słowotwórstwa do opisu zjawisk wchodzących do obszaru derywacji frazeologicznej w części przypadków wymagało pewnych metodologicznych uzupełnień. Konieczność ich wprowadzenia wynikała z formalnej specyfiki niektórych odmian derywacji frazeologicznej, gdzie – w odróżnieniu od klasycznego słowotwórstwa – w funkcji derywatu występowała jednostka analityczna, bądź też rolę formantu spełniał samodzielny, syntetyczny leksem.

Najważniejszą modyfikacją metodologiczną, jaka została zaproponowana we wskazanej monografii, było wprowadzenie do obszaru derywacji frazeologicznej pojęcia formantu leksemowego oraz aloformantu leksemowego. Pod pojęciem formantu leksemowego rozumiana była abstrakcyjna jednostka biorąca udział w procesie derywacji, która realizuje się w strukturze derywatu pod postacią konkretnych jednostek leksykalnych –

aloformantów leksemowych. Aloformanty stanowiące tekstową konkretyzację poszczególnych formantów pozostają ze sobą w swoiście rozumianej dystrybucji uzupełniającej, a użycie w szeregu derywacyjnym konkretnego aloformantu uwarunkowane jest uzualnie. Tekstowe realizacje jednego formantu leksemowego łączy ze sobą tożsamość formalno-funkcjonalna, a w większości przypadków także semantyczna, stylistyczna, czy gramatyczna.

Stosując kryterium formalne, formanty leksemowe podzielono we wskazanej monografii na subtraktywne, ujemne (np. BUDOWAĆ ZAMKI NA LODZIE → [Ø] ZAMKI NA LODZIE; KUKATI KAO SINJA KUKAVICA → [Ø] SINJA KUKAVICA), komutatywne, wymienne (np. ZBRODNIA DOSKONAŁA → *MORDERSTWO* DOSKONAŁE; POKAZATI ROGOVE → *UVUĆI* ROGOVE) oraz addytywne, postępowe (np. UDERZYĆ JAK GROM → UDERZYĆ JAK GROM Z *JASNEGO NIEBA*; KAP U MORU → KAP U MORU *POTREBA*). Biorąc pod uwagę funkcje semantyczne, formanty leksemowe – podobnie jak inne, nieleksemowe formanty obecne w procesach składających się na derywację frazeologiczną – podzielono na modyfikacyjne, mutacyjne, transpozycyjne oraz tautologiczne. Podczas analizy materiału podjęto próbę precyzyjnego wyznaczenia funkcji semantycznych spełnianych przez poszczególne formanty leksemowe. Tym samym, w obrębie leksemowych formantów modyfikacyjnych odnaleziono m.in. jednostki o funkcji oficjalizującej (np. odznaczyć → *NADAĆ* ODZNACZ-ENIE; izjaviti → *DATI* IZJAV[U]), intensyfikującej (np. SITNA RIBA → SITNA RIB-ICA; MIEĆ MOCNE NERWY → MIEĆ *STALOWE* NERWY), potoczującej (np. DOSTAĆ SIĘ W CZYJE RĘCE → DOSTAĆ SIĘ W CZYJE *ŁAPY*; MATIČNI BROJ → [Ø] matičnj-ak). W obrębie formantów mutacyjnych wskazano istnienie m.in. formacji inchoatywnych (np. BYĆ NA BRUKU → *ZNALEŻĆ SIĘ* NA BRUKU; SJEDITI NA PRIJESTOLJU → *POPETI SE* NA PRIJESTOLJE), terminatywnych (np. BYĆ NA DNIE → *ODBIJAĆ SIĘ* OD DNA; STAJATI NA SNAZI → *IZGUBITI* SNAGU), kauzatywnych (np. BYĆ W SZPONACH NAŁOGU → *WPĘDZIĆ* [KOGO] W SZPONY NAŁOGU; STAJATI U SJENI → *STAVITI* [KOGA] U SJENU), antonimicznych (np. CZŁOWIEK WIELKIEGO SERCA → CZŁOWIEK *MAŁEGO* SERCA; JAKA TOČKA → SLABA TOČKA), konwersowych (np. DAĆ CZAPEŃ → *DOSTAĆ* CZAPEŃ; DATI PO NJUŠCI → *DOBITI* PO NJUŠCI). Na formanty transpozycyjne składają się natomiast jednostki werbalizujące (np. GORZKA PIGUŁKA → *POŁKNAĆ* GORZKĄ PIGUŁKĘ; BIJELI SVIJET → *BJEŽATI* U BIJELI SVIJET) lub też nominalizujące (np. ODDAĆ NIEDŹWIEDZIĄ PRZYSŁUGĘ → [Ø] NIEDŹWIEDZIA PRZYSŁUGA; MLATITI PRAZNU SLAMU → [Ø] PRAZNA SLAMA).

Przyjmując tak rozumianą perspektywę badawczą, w przykładowych szeregach: DOSTAĆ W TYŁEK → DOSTAĆ W DUPE, OCZY [KOMU] Z ORBIT WYŁAŻĄ → ŚLEPIA [KOMU] Z ORBIT WYŁAŻĄ, DOSTAĆ SIĘ W [CZYJE] RĘCE → DOSTAĆ SIĘ W [CZYJE] ŁAPY występuje nominalny, komutacyjny formant leksemowy o augmentatywnej funkcji modyfikacyjnej, realizujący się pod postacią aloformantów DUPA, ŚLEPIA, ŁAPY. W szeregach: pędzić → BRAC PĘD, posiadać → WCHODZIĆ W POSIADANIE, dowodzić → OBJAĆ DOWÓDZTWO obok sufiksów (-ø, -anie, -two) występuje addytywny współformant leksemowy o mutacyjnej funkcji inchoatywnej, realizujący się pod postacią aloformantów BRAC, WCHODZIĆ, OBJAĆ. W szeregach LAMPA JARZENIOWA → jarzeniówka, PIŁKA SIATKOWA → siatkówka, POLICJA DROGOWA → drogówka odnaleźć można sufiks (-ka) oraz subtraktywny współformant

leksemowy o modyfikacyjnej funkcji potocyzującej, występujący pod postacią ujęcia form nominalnych LAMPA, PIŁKA, POLICJA.

Choć pojęcia ‘formant leksemowy’ i ‘aloforant leksemowy’ poszerzają repertuar jednostek wykorzystywanych podczas badań nad sposobami pomnażania zasobu jednostek leksykonu, ich wprowadzenie uzasadnia wiele przesłanek. Najważniejszą z nich jest ta, że zastosowanie obu pojęć pozwala na wyodrębnienie w językowym materiale – traktowanym do tej pory bardzo często jako chaotyczny kompleks luźno ze sobą powiązanych leksemów i frazeologizmów – spójnych, semantyczno-funkcjonalnych klas jednostek, a w konsekwencji umożliwia opisanie i sklasyfikowanie zjawisk derywacyjnych cechujących się zwykle małą powtarzalnością i kategoriałnością. Można przy okazji zauważyć, że formant leksemowy i aloforant leksemowy nie stanowią terminologicznej pary, która jest całkowitym novum w aparacie pojęciowym językoznawstwa. W innych obszarach języka od dawna znajdują bowiem zastosowanie terminy językoznawcze, które z funkcjonalnego punktu widzenia są odpowiednikami formantu leksemowego i aloforantu leksemowego – mowa tu rzecz jasna o fonemie i alofonie oraz morfemie i morfonemie.

Formant leksemowy oraz aloforant leksemowy to pojęcia, które znalazły zastosowanie nie tylko podczas opisu transformacji składających się na derywację międzyfrazeologiczną. Wprowadzenie obu tych pojęć miało bowiem kluczowe znaczenie dla analizy innych odmian derywacji frazeologicznej – derywacji odleksemowej oraz derywacji odfrazeologicznej. O ile bowiem w licznych transformacjach wchodzących w skład derywacji międzyfrazeologicznej wykorzystywane mogą być formanty nieleksemowe (afiksalne, paradygmaticzne itd.), o tyle derywacja odleksemowa jest ściśle uzależniona od użycia formantu leksemowego, podobnie zresztą jak najbardziej produktywne i frekwentywne odmiany derywacji odfrazeologicznej. Co istotne, dzięki zastosowaniu pojęcia formantu i aloforantu leksemowego udało się wskazać daleko idący paralelizm istniejący pomiędzy derywacją odleksemową i derywacją odfrazeologiczną, realizującą się poprzez uniwerbizację. W obu procesach – tworzeniu odleksemowych multiwerbizmów i odfrazeologicznych uniwerbizmów – wykorzystywany jest bowiem werbalny formant leksemowy reprezentowany przez względnie szeroki zbiór aloforantów, przy czym w wypadku derywacji odleksemowej formant przybiera postać addytywną, a w obrębie derywacji odfrazeologicznej postać subtraktywną. Uniwerbizacja czasowników i multiwerbizacja zwrotów stanowią więc bliźniacze techniki derywacyjne, różniące się jedynie wartością – ujemną lub dodatnią – leksemowego wyznacznika fundacji.

We wskazanej monografii, wbrew polskiej tradycji językoznawczej (m.in. A.M.Lewickiego) ale w zgodzie z ujęciami spotykanymi w literaturze serbskiej (m.in. P.Pipera) orzeczenia peryfrastyczne interpretowane są jako produkty dwóch odmiennych typów derywacji frazeologicznej. Wśród wspomnianej grupy analizów wyróżnia się bowiem multiwerbizmy właściwe, czyli formy wykształcone w procesie derywacji odleksemowej (odkryć → *DOKONAĆ* *ODKRY-CIA*; preticati → *VRŠITI* *PRETIC-ANJE*), bądź też multiwerbizmy pozorne, a więc zwroty frazeologiczne ufundowane w procesie derywacji międzyfrazeologicznej (*DOKONAĆ* *ODKRYCIA* → *DOKONAĆ* *ZBRODNI*, *zbrodnić; *VRŠITI*

PRETICANJE → VRŠITI *TRANSAKCIJU*, *transakcirati). Przypisanie pochodnego orzeczenia peryfrastycznego do jednej z dwóch kategorii derywatów uzależnione jest od tego, czy możliwe jest wskazanie syntetycznego czasownika, wobec którego orzeczenie pozostawałoby w derywacyjnym stosunku pochodności formalno-semantycznej. Jeśli taka forma może zostać odnaleziona, orzeczenie peryfrastyczne uznawane jest za efekt dekompozycji czasownika i traktowane jako przejaw derywacji odleksemowej. W pozostałych przypadkach, pochodne orzeczenie peryfrastyczne uznaje się za formę odzwrotową i interpretuje jako jednostkę wyprowadzoną leksemowym formantem komutatywnym (synonimicznym lub hiponimicznym) z bazowego, motywującego zwrotu (innego orzeczenia peryfrastycznego).

c5) Podstawowym źródłem dla materiału językowego, który został zbadany we wskazanej monografii były najnowsze słowniki frazeologiczne oraz ogólne języka polskiego i serbskiego (także serbsko-chorwackiego), a także słowniki dwujęzyczne polsko-serbskie, serbsko-polskie, polsko-serbsko-chorwackie. Wtórny źródłem stały się opracowania naukowe, zajmujące się zjawiskami językowymi ściśle powiązаныmi z derywacją frazeologiczną, ponadto słowniki potocyzmów, gwaryzmów, a incydentalnie także publikowane w sieci internetowej blogi, listy dyskusyjne, portale informacyjne. Procesy składające się na derywację frazeologiczną zostały opisane we wskazanej monografii w trzech podrozdziałach – pierwszy z nich zajmuje się derywacją międzyfrazologiczną, drugi odfrazologiczną, trzeci zaś odleksemową. W obrębie każdego z podrozdziałów poszczególne odmiany i typy transformacji derywacyjnych uporządkowano według formalno-semantycznych właściwości podstawy, derywatu oraz zastosowanego formantu.

W pierwszym podrozdziale, poświęconym derywacji międzyfrazologicznej poszczególne transformacje były opisywane po uprzednim włączeniu ich do jednego z formalnych schematów: zwrot → zwrot (np. PUŚCIĆ WODZE WYOBRAŹNI → PUŚCIĆ WODZE FANTAZJI; POKISNUTI DO KOŹE → POKISNUTI DO GOLE KOŹE), zwrot → wyrażenie rzeczownikowe (np. KLEPAĆ BIEDE → KLEPANIE BIEDY; SEĆATI SE KAO KROZ MAGLU → MAGLOVITO SEĆANJE), zwrot → wyrażenie określające (np. GRAĆ JAK Z NUT → GRANY JAK Z NUT, PROMAŠITI ZA KONJSKI NOKAT → ZA KONJSKI NOKAT), wyrażenie rzeczownikowe → wyrażenie rzeczownikowe (np. NIĆ ARIADNY → KŁĘBEK ARIADNY; ŠAKA LJUDI → ŠAČICA LJUDI), wyrażenie rzeczownikowe → zwrot (np. UTARTA DROGA → IŠĆ UTARTĄ DROGĄ; SUHO ZLATO → PLATITI SUHIM ZLATOM), wyrażenie rzeczownikowe → wyrażenie określające (np. CHŁOPSKI ROZUM → NA CHŁOPSKI ROZUM; DUH VREMENA → U DUHU VREMENA), wyrażenie określające → wyrażenie określające (np. O WŁOS → O MAŁY WŁOS; IZ SVEGA GRILA → IZ SVEGA GLASA), wyrażenie określające → wyrażenie rzeczownikowe (np. KWAŚNY JAK OCET SIEDMIU ZŁODZIEI → OCET SIEDMIU ZŁODZIEI; VERAN KAO PAS → PASJA VERNOST). W obrębie poszczególnych szeregów frazeologicznych realizujących wymienione schematy, wyróżniono podgrupę jednostek wykorzystujących formant leksemowy lub formant afiksalny, partytywno-tematowy względnie paradygmatyczny. Przeprowadzone badania pozwoliły wyodrębnić stosunkowo szeroką grupę derywatów frazeologicznych – tak zwrotów, wyrażen rzeczownikowych jak i wyrażen określających – przy których fundacji wykorzystane zostały takie relacje semantyczne jak synonimia (np. WYWIERAĆ NACISK ↔ WYWIERAĆ PRESJĘ; IMATI TANKE ŽIVCE ↔ IMATI TANKE NERVE),

hiponimia (np. GOLUB IZ VRANINA GNIJEZDA ↔ SOKOL IZ VRANINA GNIJEZDA; JASTRZĘBI WZROK ↔ SOKOLI WZROK), metonimia (np. TĘGI UMYSŁ → TĘGA GŁOWA; TOPOVSKO MESO → TOPOVSKA HRANA), synekdocha (np. CHYLIĆ [PRZED KIM] GŁOWĘ → CHYLIĆ [PRZED KIM] CZOŁA; OTEGNUTI SE KAO GLADNA GODINA → OTEGNUTI SE KAO GLADAN DAN), metafora (np. MILCZĄCY ŚWIADEK → NIEMY ŚWIADEK; GLUVO DOBA → MRTVO DOBA), antonimia (np. DZIAŁAĆ W DOBREJ WIERZE → DZIAŁAĆ W ZŁEJ WIERZE; POVISITI TON → SPUSTITI TON; DATI ZELENO SVETLO → DOBITI ZELENO SVETLO), konwersja (np. DAĆ [KOMU] KOSZA → DOSTAĆ [OD KOGO] KOSZA) itp. Ustalono, że szczególną produktywnością (tak w obrębie języka polskiego jak i serbskiego) cechują się leksemowy, modyfikacyjny formant synonimiczny (np. BIEC JAK WICHER → *PĘDZIĆ* JAK WICHER; GUJSKO GNIJEZDO → GUJSKO *LEGLO*) oraz modyfikacyjny (rzadziej mutacyjny) formant hiponimiczny (np. WPAŚĆ W *APATIE* ↔ WPAŚĆ W *EKSTAZĘ*; ZAKON DŻUNGLE → ZAKON *PRERIJE*), reprezentowane w strukturze pochodnych frazeologizmów przez stosunkowo szeroką gamę aloformantów. Dużą frekwencją odznaczały się też zwroty tworzone na bazie innych zwrotów mutacyjnym formantem kausatywnym (np. STANAĆ PRZED FAKTEM DOKONANYM → *POSTAWIĆ* [KOGO] PRZED FAKTEM DOKONANYM; IĆI OD PONCIJA DO PILATA → *SLATI* [KOGA] OD PONCIJA DO PILATA), mutacyjnym formantem inchoatywnym (np. BYĆ W POTRZASKU → *ZNALEŹĆ SIĘ* W POTRZASKU; BITI U ŠKRIPCU → *DOĆI* U ŠKRIPAC) oraz modyfikacyjnym formantem okolicznikowym (np. STRZĘPIĆ SOBIE JĘZYK → STRZĘPIĆ SOBIE JĘZYK *PO PRÓŻNICY*; SVIJATI SE KAO PIŠKOR → SVIJATI SE KAO PIŠKOR *U LONCU*). W obrębie form tworzonych formantami nieleksykalnymi, dużą produktywnością i bardzo wysoką regularnością cechowały się gerundialne wyrażenia rzeczownikowe tworzone na bazie zwrotów przy wykorzystaniu transpozycyjnych formantów afiksalnych (np. DAWAĆ ZA WYGRANĄ → *DAW-ANIE* ZA WYGRANĄ; TRAŽITI DLAKU U JAJETU → *TRAŽ-ENJE* DLAKE U JAJETU). Podobną produktywnością i regularnością odznaczały się zwroty tworzone na bazie innych zwrotów przy pomocy mutacyjnych paradygmatycznych formantów imperfektywnych (np. STRZELIĆ BEZ PROCHU → *STRZEL-A-Ć* BEZ PROCHU; RAZVITI BARJAK → *RAZV-IJA-TI* BARJAK). Nieco mniej produktywna i regularna okazała się być afiksalna fundacja odzwrotowych wyrażen określających, które zawierają w swojej strukturze przymiotnik odczasownikowy (np. RZUCAĆ [KOGO] NA KOLANA → *RZUCAJ-ĄCY* [KOGO] NA KOLANA; GLEDATI KROZ RUŽIČASTE NAOČARE → *GLEDA-N* KROZ RUŽIČASTE NAOČARE). Badania przeprowadzone nad derywacją międzyfrazologiczną pozwoliły odkryć specyficzną odmianę transformacji derywacyjnej, w obrębie której tworzone są – na podstawie porównawczego wyrażenia określającego, przy wykorzystaniu formantu dwuafiksального lub afiksально-paradygmatycznego – transpozycyjne odkomparatywne wyrażenia rzeczownikowe (np. ZDROWY JAK KOŃ → *KOŃ-SKIE* ZDROWI(E); TIH KAO GROB → *GROB-NA* TIŠ-INA). Porównując specyfikę polskiej i serbskiej derywacji międzyfrazologicznej, stwierdzono, że w przypadku polszczyzny zdecydowanie częściej zastosowanie znajduje modyfikacyjny formant deminutywny (np. CHWYTAĆ [KOGO] ZA SŁOWA → CHWYTAĆ [KOGO] ZA SŁÓW-*KA*; PARSZYWA OWCA → PARSZYWA OWIECZ-*KA*; WESOŁY JAK SZCZYGIEŁ → WESOŁY JAK SZCZYGIEŁ-*EK*). Bez wątplenia ograniczenia systemowe języka serbskiego implikowały fakt, że frekwencja afiksalnej fundacji odzwrotowych wyrażen określających zawierających przymiotnik odczasownikowy (np. PILNOWAĆ [KOGO] JAK OKA W GŁOWIE → *PILNUJ-ĄCY* [KOGO] JAK OKA W GŁOWIE; PRZYWOŁYWAĆ [KOGO] DO PORZĄDKU → [KTO]

PRZYWOŁYW-ANY DO PORZĄDKU) była wyraźnie wyższa w języku polskim aniżeli w serbszczyźnie. Stwierdzono też, że w serbskim materiale językowym jedynie incydentalnie można odnaleźć przykłady leksykalnej, addytywnej fundacji wyrażen określających, tworzonych na bazie innych wyrażen określających (np. O SVOM RUHU I KRuhu → O SVOM VLASTITOM RUHU I KRuhu) oraz przykłady derywacji wykorzystującej formant partytywno-tematowy (np. ĐAVO OD TETKE → ĐAVO OD TET-Ø(E)). W języku serbskim (serbsko-chorwackim), za sprawą jego specyficznej, wariantowej normy leksykalnej, o wiele częściej wykorzystywany był natomiast formant tautologiczny, realizujący się pod postacią aloformantów dubletowych (np. STAVITI NAGLASAK → STAVITI AKCENAT; GVOZDENA ZAVJESA ↔ ŽELJEZNA ZAVJESA). Zdecydowanie częściej aniżeli w polszczyźnie spotkać też można było w serbskim materiale odzwrotowe wyrażenia określające wyprowadzone subtrakcyjnym formantem leksemowym (np. DRŽATI SE KAO POKISLA KOKOŠ → [Ø] KAO POKISLA KOKOŠ) oraz zwroty fundowane okolicznikowym formantem addytywnym (np. GLEDATI U PASULJ → GLEDATI U PRAZAN PASULJ). Przeprowadzone badania pozwoliły ustalić, że derywacja międzyfrazologiczna jest centralnym obszarem derywacji frazeologicznej tak w polszczyźnie jak i serbszczyźnie. Wynika to nie tylko z wielości odmian i podtypów transformacji derywacyjnych, ale także z produktywności i frekwencji form tworzonych w jej obrębie.

W drugim podrozdziale, dotyczącym derywacji odfrazologicznej, opisano transformacje prowadzące do fundacji czasowników, rzeczowników i przymiotników motywowanych zwrotami oraz wyrażeniami rzeczownikowymi. Poszczególne odmiany szeregów derywacyjnych usystematyzowano biorąc pod uwagę właściwości formalne zastosowanego formantu. Tym samym kompleks form pochodnych wykształconych w obrębie derywacji odfrazologicznej został podzielony na uniwerbizacje odfrazologiczne, czyli jednostki współtworzone przy wykorzystaniu formantu leksemowego oraz na złożenia odfrazologiczne, przy których fundacji zastosowanie znalazły wyłącznie formanty afiksalne i paradygmatyczne. W trakcie badań stwierdzono, że odfrazologiczne złożenia rzeczownikowe oraz czasownikowe (STRŽEPIĆ GĘBĘ → strzępigęba, MUTITI KAŠU → mutikaša, MIR BOŽJI → mirbožati se) są kategoriami derywatów, które odznaczają się wyjątkowo niską produktywnością oraz niewielką frekwencją (tak w języku polskim jak i serbskim). Na ich tle wyjątkową grupę stanowią przymiotniki złożone wyprowadzane z bazowych wyrażen rzeczownikowych formantem interfiksalnie-sufiksальnym (np. ZDROWY ROZSADEK → zdroworozsądkowy; CRNI HUMOR → crnohumoran), będące względnie produktywną i frekwentowną kategorią form pochodnych. Wśród polskich oraz serbskich uniwerbizmów odfrazologicznych – tak rzeczowników, jak i czasowników – za produktywną i frekwentowną kategorię można uznać jedynie formacje imienne, w większości należące do potocznej, niestandardowej warstwy języka (GAZETA BRUKOWA → brukowiec; POLOVNI AUTOMOBIL → polovnjak). Uniwerbizmy werbalne są natomiast kategorią zdecydowanie mniej liczną i cechującą się wyraźnie niższą produktywnością. Możliwości derywacji odfrazologicznej istniejące w obrębie języka polskiego oraz serbskiego zauważyć są dość zbieżne – jedyną dostrzegalną różnicą jest brak polskich czasownikowych złożen odfrazologicznych oraz zauważalnie większe ograniczenia uzualne języka polskiego w

procesie tworzenia złożeń przymiotnikowych motywowanych wyrażeniami rzeczownikowymi.

Trzeci podrozdział traktuje o derywacji odleksemowej, czyli fundacji zwrotów frazeologicznych (multiwerbizmów) na bazie syntetycznego czasownika. Klasyfikacja poszczególnych odmian derywacji leksemowej dokonana została w oparciu o semantyczną funkcję użytego współformantu leksykalnego, czyli werbalizatora. Podczas badań przeanalizowany został korpus liczący blisko 4 tys. polskich i serbskich multiwerbizmów, które konstytuowane są blisko 900 formantami leksykalnymi (werbalizatorami) oraz stosunkowo wąską grupą formantów afiksalnych, względnie paradygmatycznych. Analiza zgromadzonego materiału wskazała, że największą frekwencją cechują się polskie werbalizatory robić / zrobić (np. ROBIĆ KRZYWDE), iść / pójść (np. IŚĆ NA TUŁACZKĘ) składać / złożyć (np. SKŁADAĆ REZYGNACJĘ), dać / dawać np. (DAWAĆ STRATĘ), rzucać / rzucić (np. RZUCAĆ POMYSŁ) oraz serbskie dati / davati (np. DATI PREDLOG), praviti / napraviti (np. PRAVITI SNIMKU), vršiti / izvršiti (np. VRŠITI ISTRAŽIVANJA), buditi (se) / probuditi (se) (np. BUDITI SAOSEĆANJE), osećati / osetiti (np. OSEĆATI UŽIVANJE). Podczas badań stwierdzono, że ok. 80% werbalizatorów ma wyspecjalizowany charakter, wnosząc tylko jedno znaczenie (np. pasywizacji, terminatywności, intensywności itd.), podczas gdy pozostała część werbalizatorów niesie ze sobą kilka różnych treści semantycznych (inchoatywno-intensyfikującą, duratywno-pasywną, pasywno-oficjalizującą itd.). Współformantem nieleksemowym w języku polskim najczęściej jest męski paradygmat rzeczownikowy (-o) (np. PODNIEŚĆ LAMENT(Ø) ← lamentować), żeński paradygmat rzeczownikowy na (-a) (np. ZAPRZESTAĆ WALK(I) ← walczyć) oraz sufiks -enie (np. DOZNAĆ ZASPOKOJ-ENIA ← zaspokoić), -anie (np. CIĄGNAĆ OPOWIAD-ANIE ← opowiadać) i grupa sufiksów -cja, -sja, -zja (np. DAĆ PROMO-CJĘ ← promować; TOCZYĆ DYSKU-SJĘ ← dyskutować; WCHODZIĆ W KOLI-ZJĘ ← kolidować). W języku serbskim największą frekwencją cechuje się natomiast męski paradygmat rzeczownikowy (-o) (np. UPILJITI POGLED(Ø) ← pogledati), żeński paradygmat rzeczownikowy (-a/-ja) (np. NANETI ŠTET(U) ← štetiti) oraz sufiks -anje (np. ISPUNJAVATI OČEKIV-ANJA), sufiks -enje (np. IZRAZITI ŽAL-ENJE ← žaliti se) i żeński paradygmat rzeczownikowy (-o) (np. SRLJATI U PROPAST(Ø) ← propasti). Fundacja przeprowadzana w obrębie derywacji odleksemowej, tak polskiej jak i serbskiej, najczęściej prowadzi do wykształcenia się derywatów mutacyjnych: inchoatywnych (np. BUDZI SIĘ PRAGNIENIE; PROLAZITI U NAPAD), następnie duratywnych (np. OBEJMOWAĆ PAMIĘCIĄ; IMATI NAMERU), terminatywnych (np. ZAPRZESTAĆ PRACY, OBUZDATI PLAĆ) kauzatywnych (np. UDZIELIĆ SCHRONIENIA [KOMU]; DOVESTI DO OČAJANJA) i pasywnych (np. ODNIEŚĆ USZKODZENIE; PRETRPETI GUBITAK). Mniejsza część formacji pochodnych to multiwerbizmy modyfikacyjne: oficjalizujące (np. POPEŁNIĆ KRADZIEŻ; DAVATI MIŠLJENJE) i intensyfikujące (np. RZUCAĆ OSKARŻENIA; GREZNUTI U LAŽI). Najmniej liczne są jednostki utworzone formantem tautologicznym (np. IŚĆ KŁUSEM; ISPUNJAVATI ZAHTEV). Proces derywacji odleksemowej przebiega bardzo podobnie w obrębie polszczyzny i serbszczyzny – wśród współformantów nieleksemowych dominuje zmiana paradygmatu oraz sufiksy gerundialne: serbskie -anje, -enje, polskie -anie, -enie. Spośród dwudziestu serbskich i polskich werbalizatorów, które odznaczają się największą frekwencją, przeszło połowa posiada swoje wierne, formalno-semantyczne odpowiedniki w drugim języku: dać = dati,

robić, czynić = praviti, vršiti, iść = ići, prowadzić = voditi, wpaść = pasti, brać = uzeti, ogarniać = obuzimati, mieć = imati, być = biti, wchodzić = stupati, nalaziti = znajdować.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Pomijając wskazaną w pkt. 4a monografię, za istotną pozycję w dorobku naukowym uznaje się wcześniejsze monografie: *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim* (Opole 2004) oraz *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego w latach 1900-1991* (Wrocław 2006). Druga z pozycji, w wersji poszerzonej i przerezegowanej ukazała się w serbskiej wersji językowej pod tytułem *Prilozi ustupuju srpskoхrvatског језика. Југословенски спорови о статусу сјј у периоду 1901-1991* (Beograd 2012).

a) Pierwsza z wymienionych monografii posiada dwudzielną budowę. W pierwszej, teoretycznej części pracy dokonano krytycznej analizy najdokładniejszego i najobszerniejszego modelu standaryzacji językowej, który funkcjonuje w literaturze socjolingwistycznej (M. Radovanovicia). W oparciu o wspomniany model, przedstawiono własną, teoretyczną propozycję objaśniającą proces standaryzacji. Standaryzację uznano za proces o charakterze ciągłym, wiązkę wzajemnie się nakładających i współzależnych działań o dość swobodnej kolejności i następstwie, prowadzonych równolegle w obrębie planowania korpusu i statusu języka. Zakwestionowano tym samym klasyczne ujęcie Radovanovicia, zgodnie z którym standaryzacja to cykliczny ciąg, odrębnych, samodzielnych i następujących po sobie w niezmiennym kolejności działań, podejmowanych przez podmiot polityki językowej w obrębie językowego korpusu i statusu. W pracy wskazane zostały też kluczowe etapy, które pozwalają dany kod uznać za język standardowy – mowa o osiągnięciu fazy zaawansowanej elaboracji oraz fazy akceptacji. We wspomnianej pozycji przedstawiono również teorię języka semistandardowego, czyli kodu językowego, który tylko na jednej z dwóch płaszczyzn – komunikacyjno-gramatycznej lub symboliczno-społecznej – spełnia warunki stawiane językom standardowym. Wprowadzenie pojęcia ‘język semistandardowy’ umożliwiło ekonomiczny opis procesów językowej dezintegracji i językowej promocji, mających miejsce na obszarze socjalistycznej Jugosławii w pierwszej połowie lat 90-tych XX wieku. W pracy postawiono tezę, że język serbsko-chorwacki do 1995 r. stanowił język standardowy, wspólny kod dla wielu narodów zamieszkujących jeden, jugosłowiański organizm państwowy, podczas gdy jego ówczesne warianty terytorialno-narodowe – bośniacki, chorwacki i serbski – stanowiły języki semistandardowe. Po 1995 r. język serbsko-chorwacki – wskutek nowej polityki językowej prowadzonej przez samodzielne, narodowe państwa postjugosłowiańskie – sprowadzony został do rangi języka semistandardowego, podczas gdy jego dawne warianty bośniacki, chorwacki i serbski uzyskały status samodzielnych języków standardowych.

W drugiej części omawianej monografii dokonano szczegółowego opisu serbsko-chorwackich różnic językowych – ortograficznych, fonologicznych, słowotwórczych, fleksyjnych, składniowych i leksykalnych – które funkcjonowały w schyłkowym etapie funkcjonowania języka serbsko-chorwackiego jako standardowego. Oprócz tego, przedstawiono główne tendencje chorwackiej i serbskiej polityki językowej w okresie rozpadu jugosłowiańskiej

wspólnoty państwowej oraz w pierwszych latach istnienia samodzielnych, post-jugosłowiańskich państw narodowych. Wyjątkową uwagę poświęcono innowacjom gramatyczno-leksykalnym, które po 1990 r. pojawiły się w obrębie serbskiego oraz w obrębie chorwackiego standardu i uzusu językowego.

b) Druga z monografii opisuje rozwój języka serbsko-chorwackiego w XX w., począwszy od homogenizacji jego normy przez chorwackich „vukowców”, do czego doszło na przełomie XIX i XX w., aż po początek lat 90-tych XX w., gdy język serbsko-chorwacki został zdegradowany do rangi języka semistandardowego. Duża uwaga została poświęcona przedstawieniu szerokiego politycznego, historycznego i społecznego tła rozwoju tegoż języka. Podczas badań stwierdzono, że forma jaką przyjmowało w XX w. kształtowanie korpusu i statusu języka serbsko-chorwackiego w dużej mierze uzależnione było od aktualnego stanu serbsko-chorwackich relacji politycznych i społecznych oraz od systemu politycznego panującego w kraju. Istotne cezury wyznaczały tutaj takie wydarzenia jak powołanie do życia Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców w 1918 r., wprowadzenie w 1929 r. dyktatury króla Aleksandra, powstanie w 1941 r. faszystowskiego Niezależnego Państwa Chorwackiego, powołanie w 1945 r. do życia pierwszego, komunistycznego państwa jugosłowiańskiego, czy też przyjęcie w 1974 r. nowej konstytucji jugosłowiańskiej, która de facto przekształcała Jugosławię z federacji w konfederację luźno powiązanych ze sobą republik. Praca dokładnie omawia podejmowane przez stronę serbską i chorwacką wysiłki, mające na celu stworzenie kompromisowej normy języka serbsko-chorwackiego oraz najważniejsze inicjatywy mające na celu integrację polityki językowej prowadzonej przez Belgrad i Zagrzeb. Tym samym obszernie zostały zrelacjonowane wszystkie mające miejsce w XX w. jugosłowiańskie umowy językowe oraz ankiety dotyczące języka serbskochorwackiego (ankieta Skerlicia, ankieta Vedy, porozumienie nowosadzkie, porozumienie zagrzebskie). Prace nad omawianą monografią doprowadziły do dwóch głównych konkluzji. Pierwszą z nich było stwierdzenie, że o ile przed 1945 r. polityka językowa prowadzona na obszarze państw jugosłowiańskich była bliska nacjonalistycznej i bez wątplenia stawiała w uprzywilejowanej sytuacji serbską większość, o tyle w komunistycznej Jugosławii powstałej po 1945 r. polityka językowa miała liberalny charakter, bezpośrednio wpływając na restrykcyjne przestrzeganie zasady językowego równouprawnienia wszystkich jugosłowiańskich narodów narodowości i mniejszości narodowych. Tym samym odrzucono stosunkowo szeroko rozpowszechniony pogląd, jakoby w komunistycznej Jugosławii polityka językowa znajdowała się pod wpływem serbskiego, językowego unitaryzmu. Drugą konkluzją pracy, było dostrzeżenie faktu, że powstanie języka serbsko-chorwackiego jak i jego rozpad uzależnione były bezpośrednio od kształtu szerzej zakrojonych planów terytorialno-państwowych, które forsowały chorwackie oraz serbskie elity polityczne. Ponieważ na początku XX w. powstanie i istnienie jednego wielonarodowego państwa – tak w ocenie serbskich, jak i chorwackich elit – służyło równocześnie interesom Belgradu i Zagrzebia, na płaszczyźnie polityki językowej forsowano pogląd o jedności języka serbsko-chorwackiego. Widziano bowiem w takim kodzie istotne narzędzie działań integracyjnych, mogące sprzyjać idei państwowej jedności. Kiedy jednak u schyłku XX w., wprawdzie chorwackie, a potem serbskie elity polityczne uznały, że narodowym interesom Chorwatów, względnie Serbów służyć będą lepiej samodzielne, narodowe państwa,

nie zaś wielonarodowa federacja, postanowiono rozbić językową wspólnotę, urzeczywistnioną funkcjonowaniem jednego, wariantowego języka serbsko-chorwackiego. Kod ten, w nowych realiach geopolitycznych stracił bowiem rację bytu i musiał ulec destrukcji, albowiem jego dalsze funkcjonowanie przeszkadzało w procesie państwowej, narodowej i kulturowej separacji Serbów i Chorwatów.

c) Niektóre kluczowe problemy, które pojawiły się w pierwszej ze wspomnianych monografii poruszane były obszerniej w innych rozprawach, spośród których można wyróżnić można sześć prac: *Współczesna społeczność bośniacka i jej język* (2004), *Komparacja normy standardowych języków bośniackiego, chorwackiego i serbskiego. Możliwe tendencje dalszego rozwoju języków postserbsko-chorwackich* (2004), *Główne tendencje rozwojowe bośniackiej, chorwackiej i serbskiej normy leksykalnej po rozpadzie języka serbsko-chorwackiego* (2005) *Polityka językowa a nacjonalizm językowy. Próba systematyzacji pojęć* (2003), *Serbokroatytyka, serbistyka i kroatytyka a językoznawstwo dzisiaj* (2007), *Między prawdą a fałszem. Status języka serbsko-chorwackiego po rozpadzie II Jugosławii* (2012). Pierwsze trzy z wymienionych rozpraw dokonują komparacji najnowszej polityki językowej prowadzonej na obszarze byłej Jugosławii, przy czym do problematyki serbsko-chorwackiej – jako równorzędny – zostaje także dodany komponent bośniacki. Trzy kolejne prace uzupełniają zaś teoretyczne rozważania zawarte w monografii z 2004 r. przedstawiając próbę nowej definicji pojęć ‘polityka językowa’ i ‘nacjonalizm językowy’, rozpatrują też naukową przydatność dalszego funkcjonowania terminów ‘serbokroatytyka’ i ‘język semistandardowy’ w świetle najnowszych teorii funkcjonowania języka serbsko-chorwackiego (polilingwalnej i multilingwalnej).

d) Obok wspomnianych wcześniej dwóch monografii i artykułów, za ważną pozycję w dorobku naukowym uznaje się integralny cykl rozpraw, które dotyczą statusu języka czarnogórskiego, kształtu jego kodyfikacji oraz polityki językowej prowadzonej w Czarnogórze na przełomie XX i XXI w. Mowa o opublikowanych w ostatnich latach pracach: *Vojislava Nikčevića koncepcje rekonstrukcji języka czarnogórskiego* (2011), *Socjolingwistyczne tło standaryzacji języka czarnogórskiego* (2012), *Najnowsze tendencje kodyfikacyjne w języku czarnogórskim* (2012) oraz o oddanej do druku (Wyraz i zdanie w językach słowiańskich Opis–Konfrontacja–Przekład, Wrocław 2016) rozprawie *Język czarnogórski na rozdrożu. Główne kierunki polityki językowej w Czarnogórze po 1991 r.* (2016). Wymieniony cykl artykułów szczegółowo omawia czarnogórską politykę językową oraz przedstawia najważniejsze czarnogórskie koncepcje standaryzacyjne, które pojawiły się w tym kraju po 1991 r. Szczególną uwagę poświęcono zwłaszcza propozycjom forsowanym przez Vojislava Nikčevića oraz Rajkę Glušićę. W wymienionych rozprawach przedstawiono także społeczne, polityczne i historyczne podłoże zmian językowych, postulowanych obecnie przez różne czarnogórskie środowiska naukowe i społeczne. Dokonana została też szeroka elaboracja procesu urzędowej standaryzacji języka czarnogórskiego, który rozpoczął się w 2008 r.

Heh Javorevic